

Moč šibkosti

Filozofija religije pri Gianniju Vattimu

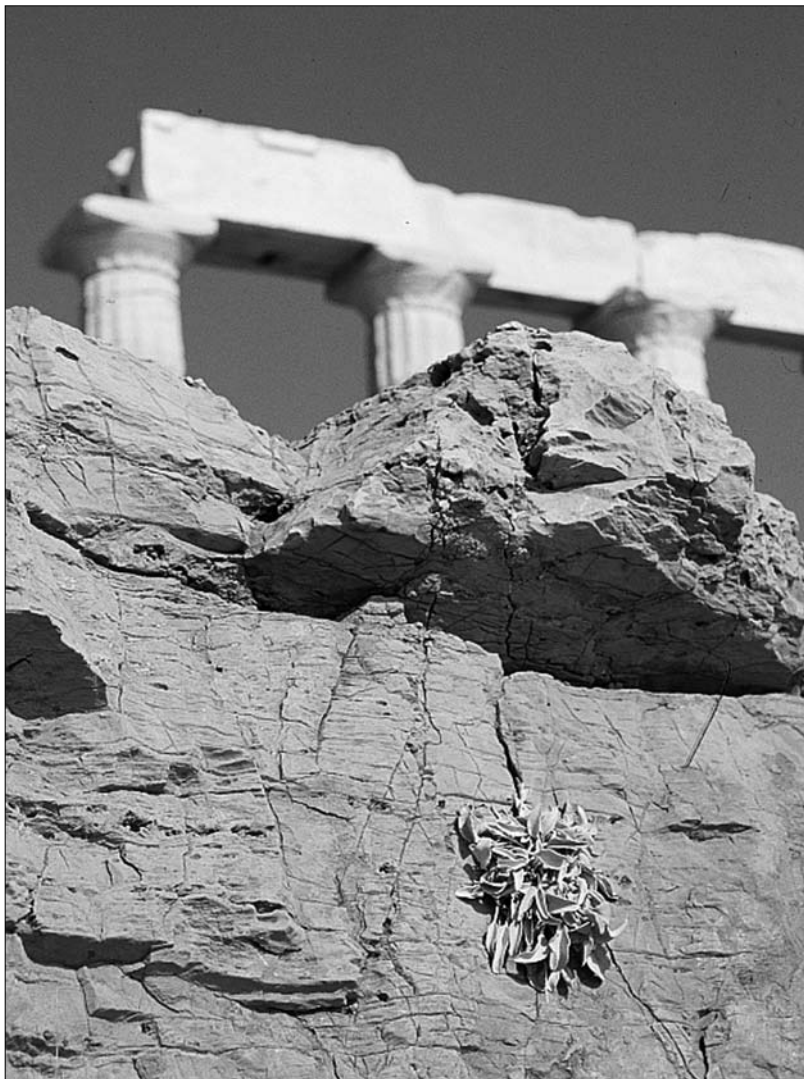
V času, ko smo dokončno občutili vso težo temnih oblakov krize vseh pglavitnih projektov, ki so si jih zadale zahodne razsvetljene družbe, od gospodarskega napredka, družbe blaginje in socialne države preko znansvenega razčaranja sveta in tehnološkega obvladovanja narave vse do njihove etične podlage v humanističnem emancipacijskem idealu, se zdi vedno bolj naivno ali celo nevarno sklicevati se na postmoderno zgodbo. Postmoderna se s svojo ludičnostjo, pretočnostjo in neoprijemljivostjo res kaže kvečjemu kot prehodna, krizna misel, ki sama iz sebe ne more ponuditi nove univerzalne paradigme, ki bi omogočila ponovno vzpostavitev starega ali nekega novega svetovnega reda. Sklicevanje nanjo je še posebej problematično za religiozno misel, ki deli položaj v krizi s svojim razsvetljskim nasprotnikom. Na eni strani občuti ob njegovem propadu olajšanje ali celo zmagoslavje – racionalistična utopija, ki jo je hotela izriniti iz družbe in jo že razglasila za preseženo, se je izkazala za prav tako prazno kot vse mitološke pripovedi, ki jih je skušala razkrinkati. Po drugi strani so se tradicionalne religije ob tem znašle v razdrobljenem svetu, kjer imajo v najboljšem primeru vlogo prodajalcev na trgu duhovne ponudbe in povpraševanja. V tem položaju religioznost morda bolj kot kadarkoli izraža celotno paleto možnih zadržanj do sveta in družbe, od zapiranja v okope fundamentalizmov do razblinjanja nauka v eklektični duhovnosti. Razmerja med religijo in postmoderno so negotova tudi zaradi dvoumnega odnosa slednje do razsvetljske-

ga projekta; kaže se hkrati kot njegovo nadaljevanje in kot njegova radikalna kritika.

Ambivalentna je tudi prevladujoča drža postmoderne filozofije do religioznih pojavov. Kot misel po koncu metafizike je odprta za drugačnost, ki jo zanjo predstavlja religioznost, in hkrati radikalno kritična do njene zaprtja v institucionalne strukture Cerkve ali naroda. Zaradi takega zadržanja je tudi vloga religije v teh filozofijah dvojna. Po eni strani predstavlja ostanke metafizike, po drugi pa deluje kot nekakšna zakladnica netafizičnega mišljenja, iz katere črpa filozofska misel. Danes opažamo široko razširjeno vračanje religije v filozofske diskurze: Bog se je vrnil v filozofijo, pa naj gre za opazanje povečanega pomena religioznosti v družbenem življenju, za odkrivanje religioznih korenin velikih filozofskih in ideoloških sistemov preteklih stoletij, za spraševanje o prihodnji vlogi religij v svetu ali za osebno vračanje k vprašanju vere.

Šibka vera

Takšno vrnitev predstavlja tudi filozofija italijanskega filozofa Giannija Vattima. Prevzem krščanskega izročila v Vattimovi misli se dogaja na dveh ravneh; najprej kot posledica Vattimove filozofske refleksije, ki vključuje refleksijo družbene in osebne religioznosti ob koncu moderne, na drugi strani pa je ta refleksija že sama pogojena z njegovo interpretacijo krščanskega razodetja, njegovo podobo Boga in odrešenijske zgodovine. Obe ravni sta prepleteni, saj Vattimo v skladu s svojimi hermenevtičnimi izhodišči nakazane

Zvone Žigon: Cikel Kamen in upanje, *Narava in zgodovina* (Atene)

krožnosti ne odpravlja, ampak jo še poudarja in stopnjuje. Svet, v katerem živimo, pogojuje našo opredelitev glede religiozne tradicije, ki ji pripadamo, hkrati pa je ta svet oblikovan po podedovanih izročilih.

Iz tega izhaja naslednje vprašanje: v kakšnem odnosu je Vattimo do krščanstva in do krščanske teologije? Če ni dvoma, da izhaja iz krščanske tradicije, ali s svojo aktualizacijo in predelavo krščanskega sporočila še ostaja v njej? Je Vattimo "krščanski filozof"?

In širše: v čem lahko vidimo prispevek postmoderne filozofije religije in kje so meje, ki jih ne more prestopiti?

V uvodu v knjigo *Dopo la cristianità* nam Vattimo opiše svojo "pot v veri", ki je hkrati tudi njegova pot v filozofiji: v domači župniji je razvil osnovni odnos do sveta, ki ga je končno usmeril v študij filozofije z namenom, da bi prispeval k izgradnji novega krščanskega humanizma (pod vplivom Jacquesa Maritaina). Ta študij ga je skupaj z osebnim

religioznim in političnim prepričanjem, ki ga je usmerjalo v nasprotovanje modernemu liberalnemu kapitalizmu, pripeljal k branju Nietzscheja in Heideggerja, dveh mislecev, ki sta radikalno kritizirala moderno, ravno ta dva avtorja pa sta ga, paradoksalno, pripeljala nazaj h krščanstvu.¹

Nietzschejevo oznanilo Božje smrti in Heideggerjeva misel o koncu metafizike za Vattimo pomenita izraz zgodovinsko-usodnostne težnje proti šibitvi trdnih struktur, vse do biti same. Njegova "šibka misel" pomeni teorijo o šibki biti, ki skozi zaton metafizike vse bolj dobiva poteze zgodovinskosti, prigradnosti in vpetosti v hermenevitično obzorje. Bit je ujeta v interpretacijo, ki vedno znova poraja nove načine te biti same; vendar se interpretacija nikoli ne začne iz nič, ampak izhaja iz zgodovinsko predanega izročila. Postmoderni obrat v filozofiji je tako reinterpretacija izročila, ki ga v primeru Zahoda eminentno predstavlja Knjiga, Sveto pismo.

Sodobno religiozno življenje v zahodnih družbah je v veliki meri zaznamovano s sekularizacijo. Na podlagi svojih izhodišč jo Vattimo razume pozitivno, kot nadaljevanje krščanskega sporočila kenoze. Prav krščanstvo je z naukom o inkarnaciji omogočilo razkroj sakralnosti naravnih in družbenih pojavov, s tem pa odprlo pot emancipaciji "zemeljskih stvarnosti". Zato je bistvo sodobne zahodne kulture še vedno krščansko, hkrati pa je danes resnica krščanstva (in s tem njegova edina pot) demitologizirajoča interpretacija verskih vsebin.

Zato krščanskega izročila zahodna filozofija po koncu metafizike ne more prevzeti v smislu vrnitve k izvoru. Temeljna knjiga Zahoda, Sveto pismo, je tudi samo sestavljeno iz vedno vnovičnih povzemanj izročila na nov način. Razodetje pa s tem ni končano; za Vattimo je zgodovinska reinterpretacija krščanskega sporočila nadaljevanje Božjega razodevanja: zgodovina odrešenja je "predvsem zgo-

dovina oznanila, ki ga bistveno oblikuje njegovo sprejetje".² Delo interpretacije, ki skozi zgodovino izvornemu sporočilu daje vedno novo obliko (s tem pa tudi "vsebino"), je sporočilo samo. Drugače rečeno: onkraj interpretacije ni nekega trdnega vsebinskega jedra, ampak se razodetje, resnica teksta, dogaja skozi naše razumevanje.

Ker Vattimo dosledno sledi svojemu radikalnemu hermenevitičnemu stališču, v njegovem razumevanju krščanstva ne more biti prostora za transcendenco. Bog, tako kot vsak drug koncept, je popolnoma povzet v svoji zgodovini učinkovanja, v zgodovinsko določenem interpretacijskem horizontu. Tisto, kar kliče interpreta, da vključi božje v svoje razumevanje, ni "stvar sama", ni Bog, ampak tradicija, ki nam govori o Bogu. Ni klic drugega, ampak klic moje, naše zgodovine. Vattimov Bog je *Bog Knjige*, ne le, ker bi se razodeval preko določenega teksta, ampak ker je popolnoma zaobjet v zgodovini njegove reinterpretacije.

Vseeno Vattimo ne trdi, da je možna *ka-kršnakoli* interpretacija. V zgodovini interpretacij vidi "rdečo nit", ki mu predstavlja tudi srž krščanskega sporočila in s tem kriterij oz. princip, ki je podlaga za razločevanje: to je *caritas* oz. ljubezen. Krščanstvo z naukom o kenotičnem spustu absolutnega Boga v človeško zgodovino in postmoderni nihilizem z razkrojem objektivnih struktur metafizike sta dve strani iste težnje po preseganju nasilnega ustroja človeške družbe. Ljubezen je princip šibitve vseh "objektivnih resnic", ki ukinjajo vsako nadaljnje vprašanje.³ Ljubezen pomeni torej *omejevanje nasilja* na vseh ravneh življenja, je tako etičen kot političen pojem, hkrati pa ustreza hermenevitični epistemologiji (pogojenost spoznanja resničnega z osebno interpretacijo – resnično je, čemur dajem prednost, kar bolj ljubim).

V skladu s tem je tudi Vattimov osebni odgovor na vprašanje, kako živeti religijo v

dobi po zatonu močnih struktur metafizike, ki so v preteklosti predstavljale njen miselni okvir. Svojo vero označi kot *credere di credere*, z dvoumnim izrazom, ki ponazarja "šibko vero", podvrženo negotovosti "golega" mnenja. Šibka vera ne more imeti močne vsebine, razen te, ki prihaja k nam iz zgodovinske posredovanosti razodetja: to je kenoza, spust transcendentnega Boga, ki odseva v šibitvi biti in redukciji resnice na ljubezen. Specifične vsebine vere so pogojene z vsakokratnim uresničevanjem principa *caritas*, ki pa se dogaja v odnosu do živega izročila in skupnosti, ki izročilo prenaša.

Razpotje postmoderne

Vattimov poglavitni prispevek je njegova osupljiva in prepričljiva povezava krščanske dediščine in nihilizma: religijo, ki jo mnogi vidijo kot avtoritarno branilko večne resnice, je povezal z nihilističnim razkrojem resnice in emancipacijskim idealom razsvetljenstva, vse skupaj pa začinil z principom ljubezni. S tem dosežkom se je Vattimo vpisal med najpomembnejše reference, ko gre za razmislek o položaju religije v sodobnem svetu ali o možnostih postmoderne religioznosti (ter izzval verjetno prav toliko nasprotovanja kot odobravanja).

Toda še vedno ostaja vprašanje: v kaj (ali koga) torej veruje Vattimo? Vattimov Bog je *Bog zgodovine*, kar moramo razumeti v obeh pomenih genitiva: je Bog, ki deluje v zgodovini, se v njej razodeva, hkrati pa tudi Bog, ki tej zgodovini bistveno pripada. To navsezadnje za Vattima pomeni kenoza, Božji sestop iz transcendence v imanenco. V filozofiji je odmev tega šibitev biti, razkroj metafizičnih struktur, ki pomeni tudi smrt Boga kot *summum esse*. Zgodovina je usodnostno gibanje postopnega napredovanja krščanskega sporočila kenoze, ki sovpada z nihilističnim poslanstvom biti. V tem je Vattimo seveda dedič razsvetljenske ideje napredka, čeprav v oslavljenem smislu, saj ne išče več do-

končne racionalne izpolnitve človeka v "kartezijanski samoevidenci".⁴ Vattimova eshatologija se navdihuje pri "dobi duha" Joahima iz Fiore, ki prinaša spiritualizacijo pomenov. Izguba teže nasilnih struktur spelje boj volj do moči v spopad interpretacij kot proliferacijo predstav o svetu, to pa daje možnost uresničitvi "estetskega kraljestva duha".⁵ Odrešenje ima za Vattima tako bolj poteze estetske lahkotnosti kot pravičnosti: "večno življenje ni nič drugega kot 'popolno' užitje pomenov in duhovnih oblik, ki jih je proizvedla zgodovina človeštva in sestavljajo 'kraljestvo' nesmrtnosti".⁶ Doba duha se torej danes naznanja v priložnosti približevanja kraljestvu nesmrtnosti kot uresničenju zgodovinskih duhovnih teženj.

Postmoderna misel se ob vprašanju vsebine vere znajde na določenem razpotju. Vattimo ga opiše kot nasprotje med "eksistencialistično" smerjo, ki izhaja iz Kierkegaarda in vidi izhod iz metafizike v posameznikovem bivanjskem odnosu do transcendentnega Drugega, v tem, kar je onkraj biti in zgodovinskih teženj, in "ontološko" smerjo, ki izhaja iz Nietzscheja in Heideggerja in postavlja bit samo v končnost, dogodkovnost, immanentno zgodovinskost.⁷ Za Vattima prva možnost predstavlja vrnitev v metafiziko, ker iz svojih radikalnih hermenevtičnih izhodišč ne more sprejeti ničesar onkraj zgodovine interpretacij. Zato je kenoza zanj Božje izpraznjenje v zgodovino brez preostanka. V tem se kaže Vattimova lastna nasilnost: ukinitve vsake možnosti prehoda iz mojega obzorja interpretacije, iz moje zgodovinsko prigodne vpetosti v izročilo (npr. v izročilo drugega ali v odnos do presežnega). Po drugi strani pa se zdi, da potrditev absolutnosti transcendence razvrednoti vsakršno človeško prizadevanje za zgodovinsko uresničenje krščanskega oznanila ljubezni.

Vattimo s popolno redukcijo na imanenco izstopa iz krščanskega izročila, ki je zaz-

namovano prav z nenehnim vzdrževanjem napetosti med imanenco in transcendenco, med "že" zgodovine odrešenja in "še ne" eshatološke izpolnitve. Pri njem lahko zaznamo obliko gnoze, saj je zanj ključno spoznanje nevzdržnosti metafizike, s tem pa spoznamo tudi, da smo že odrešeni "težnosti" nasilnih struktur. Po svetopisemskem razumevanju spoznanja Boga je razodetje vedno dialektika razkrivanja in zakrivanja, Bog vedno ostaja večji od svojega razodevanja v zgodovini.⁸ V tej dialektični napetosti je potrebno vztrajati, če hočemo ostati zvesti izročilu. Je torej Vattimo izven njega?

Mislim, da bi bil to prehitel sklep. Morda se namreč še nismo dotaknili osrednje "stvari" Vattimove misli, to pa je navsezadnje ljubezen. Ljubezen je morda tista, ki olajša napetost človeškega položaja, presega in povezuje prepad med imanenco in transcendenco. Ljubezen je tista nevarna lahkotnost Vattimove filozofije, ki včasih v imenu ljubezni (do svoje zgodovine, izročila) tudi močno, nasilno ukine drugost drugega. Morda je poglavitna Vattimova napaka prej v tem, da na tej poti ne gre dovolj daleč, saj se zdi, da ljubezen omejuje na nenasilje in dopuščanje dialoga interpretacij. Božja kenoza se dopolni šele v šibkosti križa, s prekinitvijo možnosti dialoga, v popolnem molku smrti. Vattimo ostaja zato na pol poti, kljub vsej svoji "prevratnosti". Lahko bi rekli, da se iz ljubezni do svojega izročila zapre vanj in ne sliši tišine onkraj šumenja interpretacij.

Če se torej vrnemo k izhodiščnemu razmišljanju o možnih razmerjih med postmoderno filozofijo in religiozno mislijo, na primeru "krščanske filozofije" Giannija Vattima vidimo, da je njuna interakcija lahko plodna. Postmoderno razkrinkanje nasilnosti sistemov, ki težijo k popolni objektivizaciji resnice, lahko religijo zavaruje pred "nevarnim zavezništvom" s strukturami moči. Krščanstvo kot religija Zahoda lahko v tem prepozna

svoje lastno izročilo kenotičnega Božjega spusta v zgodovino, ki je ostalo skrito notranje gonilo razvoja zahodne misli, tudi ko mu je ta odrekala kakršnokoli veljavnost. Hkrati lahko z varovanjem transcendence skritega Boga ponudi filozofiji impulz preseganja ujetosti v lastni interpretativni horizont.

Na družbeni ravni bi to pomenilo, da najdemo alternativni odgovor na sedanjo krizo, ki se bo izognil skušnjavi povratka v ideološke konstrukte 20. stoletja, a hkrati ponudil utemeljeno upanje v vzpostavitev pravičnejših družbenih odnosov. Morda bo zato potrebna nova metafizika, nov poskus iskanja Temelja. Kakšna bo ta metafizika, je težko napovedati; gotovo pa je, da bo morala biti metafizika ljubezni. Morala bo poiskati in ubesediti možnost človekovega odnosa do transcendence, ki bo presegal lažno absolutnost nasilja in vzpostavljal pogoje za uresničenje absolutnega principa ljubezni v svetu. To pa ne bo možno brez refleksije krščanskega izročila in njegove *moči šibkosti*.

1. Prim. Gianni Vattimo, *Dopo la cristianità. Per un cristianesimo non religioso*. Garzanti, Milano 2002, 6.
2. Gianni Vattimo, n.d., 30.
3. "Utišati vsako nadaljnje vpraševanje z avtoritarno peremptornostjo prvega principa" je Vattimova definicija nasilja. Gianni Vattimo, *Mislim, da verujem: je mogoče biti kristjan kljub Cerkvi?*, KUD Logos, Ljubljana 2004, 72.
4. Prim. Richard Rorty in Gianni Vattimo, *The future of religion*. Columbia University Press, New York 2005, 80.
5. Prim. Gianni Vattimo, Recimo, da sem zagovornik kanona [intervju vodil Samo Kutoš]. V: *Literatura* 10, 1998, št. 89/90, 122.
6. Gianni Vattimo, *Dopo la cristianità. Per un cristianesimo non religioso*. Garzanti, Milano 2002, 58.
7. Prim. Gianni Vattimo, Recimo, da sem zagovornik kanona [intervju vodil Samo Kutoš]. V: *Literatura* 10, 1998, št. 89/90, 110-111.
8. Prim.: Ciril Sorč, Troedini Bog. V: *Priročnik dogmatične teologije 1*, Družina, Ljubljana 2003, 90-92.